

Madárneves összetételek a növényvilág terminológiájában*
III.

bagolyborsó J: *Cicer arietinum* (MNöv. 25). R. 1395: *bagol borso* 'Faba' (BesztSzej. 479), 1405 k.: SchlSzej. 1009, 1510 k.: OklSz., 1577: KolGl. D., 1578: Herbarium 157. A következő századokban szinte minden orvosbotanikai és fűvészeteti műben, szótárainkban és a lexikonokban is szerepel. A népnyelvben szintén ismert; ÚMTsz. 1: 303: Nógrád, Gömör vm., N.lóc, Vác, Gyöngyös, Palást, K.mánya, Mohora, 304: Hort, Jászberény. Idetartozik a *bagolycsa lencse* 'ua.' (TudGyűjt. XVII, X, 48) kifejezés is. A *bagolyborsó* elnevezés *bagolycsa*, *bagócsa*, N. Felvidék: *bagóca* (MNyj. 6: 129), R. *bagolycha* alakváltozata nyilván összefügg a *bagócsa* 'Stomoxys calcitrans' (Pallas 2: 456) rovarnévvel. A *bagócs* 'bögöly, cserebogár' jelentésű a Dunántúlon (Molnár 18), *bab^uócs* [Mihályi (MiTsz. 22)]; eredetileg 'bab nagyságú bogár' vagy 'babos', azaz 'pettyegetett bogár' jelentésű lehetett. Vas megyében használatos is a *babocsás alma* 'pöttyös, pettyegetett alma' (uo.) kifejezés. A *Cicer bagolycsa*, *bagócsa* nevét egy 1583-as forrás (Clusius-Beythe: *bagolycha borso*) után 1807-ben Diószegiék hozták vissza a szaknyelvbe: a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között felsorolt *bagoj borsó* (MFűvK. 366) helyett a *Cicer arietinum* megnevezésére a *bagoltsa lentsét* javasolták a „Megállított Nevek” sorába. A *-csa* régi kicsinyítő képző; vö. *tolvajcsa* (BécsiK.), *hajócsa*, *szappancsa*, *gyerőkcse*, *napcsa* (Nyr. 76: 469).

A *bagolyborsó* metaforikus terminus, valószínűleg a bagoly jókora, kerek szeme a névadás alapja, és a csicseriborsó átlagosnál nagyobb bogyóira utal. De a népnyelvi elnevezés – ma botanikai szakszó – szemléleti alapja lehet az is, hogy a magon csörszerű nyúlvány látszik. A növény társnevei közül a *lófogú-bab*, *szegesborsó* (MNöv. 25), *háromszögűborsó* (P. 40) és a múlt századi *kosfő* (Barra I.: Növénytan, és ennek nyomán Pallas 2: 456) szintén a mag alakjára utalnak. Horváth György (Különleges kerti növények. Bp., 1987. 16) más véleményen van; szerinte a mag alakja a bagolykoponyára emlékeztet.

A *bagolyborsó* az esőszegény afrikai és ázsiai területeken általánosan elterjedt főzeléknövény; tápláló, de kevésbé ízes, mint a nálunk hagyományos borsó [Pisum]. A *Cicer arietinum* valaha Magyarországon is termesztett fajta volt, az Alföldön – pörkölve – pótkávéként fogyasztották. Erre mutat egyik társneve, a *kávéborsó* (Pallas 2: 456). A *borsó* ugyanakkor nem csupán borsófaj, hanem más pillangós nemzetséghez vagy fajhoz tartozó név utótagja is lehet. Maga a *borsó* szó ótörök eredetű; vö. ujjur *burčag*, oszm. *burcak*, tatár *borčak* v. *burčan* (TESz. 1: 350). A török szavak egyéb finnugor – mint a vogul, osztják, cseremisiz – nyelvekben is meghonosodtak. A magyar nyelvtörténetben a szó első

* Az I. és a II. részt lásd Nyr. 126 [2002]: 48–71, 170–91.

írásos fölbukkanása 1395 körüli (BesztSzj. 478). A bagolyborsó *csicseriborsó* [R. 1783: *tsitseri borsó* 'ua.' (NclB. 404)] társnévének előtagja minden bizonnyal a tudományos névben szereplő római növénynév, a *cicer* folytatója. A magyarban már 1604-ben fölbukkan a *cziczerborsó* (MA.). Összefügg az ol. *ciciri*, *ciciru*, *ceci* (Nyr. 15: 354) szóval is. A német *Kichererbse* 'ua.' (Genaust 155) elnevezésben szereplő *Kicher-* előtag szintén egészen korai kölcsönzés.

bagolyeper N. ÚMTsz. 1:305: Szentgál, *bagóepër* (Kisdörgicse), *bagolpergye* (Velem) | MagyBotLapok 2: 220: Bakony. A megkülönböztető jelzős népi terminus esetében a gyümölcs alakja és az átlagosnál nagyobb mérete a névadási motiváció. Az összetett szó *-eper* utótagja ősi örökség az ugor korból; vö. vog. T. *äpərjek*, P. *äpərjeχ* 'ua.' (EWUng. 325). Régi helynév, sőt köznév is az *eper*, már a XIII. századi írásokban felbukkan.

bagolyfej J: csap a szőlőtőkén (ÚMTsz. 1: 305). Székesfehérváron [*bagófej*], Sümegen [*bagó-fej*] és a Balaton mellékén nevezik *bagolyfejnek* az olyan szőlőtökét, amelyen az előző év hajtásait tavasszal a legelső alvó szemig visszameteszik. Meglehetősen kockázatos metszési mód a – még májusban is fennálló – fagyveszély miatt. Másrészt bőséges termés sem várható az ilyen kíméletlenül megmetszett tőkéken. Összefügg a *bagolyfej* kifejezéssel a *bagolynyeles*, Kiskunhalason *bagó nyeles* (ÚMTsz. 1: 305) elnevezés. Így hívják azt a szőlőveszszőt, amelyen a múlt évi szálvesszőn csapot hagynak.

bagolyfüle J: aszalt körte v. alma (ÚMTsz. 1: 305). Nyelvjárási szó, találó alakfestő elnevezés. Beregszászon nevezik így (*bagoj füle*) ezeket a feldarabolva megszáritott gyümölcsszeleteket a formájuk miatt.

bagolyfű J: *Glaux maritima* (MNöv. 25). R. XVI. sz. második fele: *baghol'fw* 'Helxine cissampelos; pap pohara' (NépNyelv. 1935: 179), 1774: PaxCorp. 272. N. Péntek–Szabó 260: *bagojfű* (Magyarvalkó) 'Ononis arvensis' | BotKözl. 64/1: 26: ua. (Kalotaszeg) | ÚMTsz. 1: 306: Malomsok, Kötöcse, Téglás | Herman: Pászt. 672: Hadház. Latin mintára létrejött terminus. A tudományos *Glaux maritima* név már a Linné előtti időben használatos volt a botanikai szakirodalomban. A *glaux* Aristotelesnél 'bagoly' jelentésű. Az ókorban a rómaiaknál is használatos növénynév volt. A *maritima* utótag pedig 'tengeri, tenger melletti' jelentésű.

bagolygomba J: 1. *Amanita rubescens*; 2. pisztricgomba (MNöv. 25). R. 1601: *bagoly gomba* (FungPann. 278), 1783: NclB. 431. N. ÚMTsz. 1: 305: Kisdörgicse, Páka, Gy.vár, Szt.gál, Szt.királyszabadja | BotKözl. 41: 110: Mátra, 112: Gyöngyös | Nyr. 44: 89: Badacsony. Idetartozó nyelvjárási elnevezések még az *uhugomba*, *huhugomba* (Mátra) 'ua.' (BotKözl. i. h.). Diószegi ugyan a „Régi és Népközt forgó” *bagolygomba* helyett a *ganéj galótza* elnevezést javasolta (OrvF. 370), de ez utóbbi nem hódított a szakirodalomban. (Valószínűleg a *bagolygomba* széles nyelvjárási elterjedtsége volt ennek egyik oka. Másrészt a *galóca* más gomba neve.) Minden bizonnyal a gombafajta kalapjára, azaz 'nagy fejére' utaló elnevezés. *Ganéjgomba* (Phytologicon 83) társneve a ném. *Mistschwamm* (uo.) fordítása. Tudományos nevében az *Amanita* genusnév a görög *amanites* 'gomba' névből származik.

A *bagolyfőgomba* [R. 1584 k.: *bagoly fő* 'Hypholoma appendiculatum' (NyTudÉrt. 80: 30)] szintén metaforikus elnevezés. A rövid figyelmeztetés a régi

forrásban [„nem io megh enny”] mérges gombára utal. A *bagolyláb*gomba ’ehető gombafajta’ (ÚMTsz. 1: 305). N. NéprÉrt. 33: 236: *bagóláb gomba* (Cserszegtomaj) ’ehető gomba, ősszel nő földeken, szőlőkben’.

bagolyszegfű J: *Verbascum densiflorum* (Kótyuk 76). Kárpátalján, Csap és Ungvár vonalától délre, Ráton használatos tájnyelvi terminus a *bogojszegfű*. A dúsvirágú ökörfarkkóró elnevezése, a növény virágzata volt a névadás szemléleti háttere. *Szegfű* virágnevünk összetett szó; nem a *székfű* növénynévvel függ össze, hanem a *szeg* ’hegyes vaseszköz’ és a *fű* összetapadásával jött létre. Ugyanilyen szemléletű a k.lat. *clavellus* [< *clavus* ’szeg’], ném. *Nelke* [< *Nagel* ’szeg’], fr. *clou de girofle* [< *clou* ’szeg’] stb. (TESz. 3: 695).

bagolyszem J: *Gaillardia* (MNöv. 106). A kokárdavirágot jelöli ez a név *papagájvirág* [< ném. *Papageiblume*] és *szépasszony-szeme* társnevei mellett. A bagolyszemmel a nagy és kerek virágra utal a név, akár a *kokárdavirág* német megfelelője, a *Kokardenblume* (PbF. 189). Sugárvirága befelé pirosas, a felső harmada sárga, belső virágai pedig eleinte narancsszínűek, később fekete-pirosak. Tudományos neve a francia *Gaillard de Charentonneau* nevéből származik, vagy – más magyarázat szerint – ma is használatos növénytani nevét Amerika francia gyarmatosítói adták. Ők nevezték el *gaillarde*-nak, mert vidám, színeződésében pajzán növény.

Azonos névadási szemléletű a *Huernia bagolyszemvirág* (P. 40) elnevezése.

bagolyszem Ez a neve a Balaton mellékén (ÚMTsz. 1: 305) a levágott szőlővessző sebhelyének a megmetszett tőkén. Ez a hely, ha a metszésre viszonylag későn, már melegebb időben kerül sor, és a nedvkeringés már megindult, csepegni, „könnyezni” szokott. Ezért nem szabad a fagyveszély elmúltával a szőlőmetszést halogatni.

bagolyszempuszulyka J: *Phaseolus coccineus* (Péntek–Szabó 310). N. uo. 265: *bagojszēm-puszújka* (Kiskapus). Az összetétel *puszújka* utótagja a románból átvett, végső soron görög eredetű *fuszulyka* és a szerbhórvát eredetű nyelvjárási *paszuly* alapján alakkeveredéssel jött létre. Az átlagosnál nagyobb szemű babfajta a *bagolyszem* jelzői előtag indítéka. Szintén Erdélyben használatos a *bivalyszemű fuszulyka* etnobotanikai terminus, valamint a *bivalypaszuly* és a *bivalyufuszulyka*. Nagyszemű fajta, ennek a babnak a magva kétakkora, mint a közönséges babé, ezért keresztelték el a nagytestű állat nevével. Pontos német megfelelője a *Büffelbohne* ’*Phaseolus coccineus*’. A *Phaseolus* genusnév a görög *phaseolos* ’csónak, ladik’ szóra vezethető vissza, és a növény hüvelyére utal, a *coccineus* ’skarlátpiros’ fajnév pedig a bab színére.

cinégebába J: diófajta (Nyr. 30: 348). Győr megyében följegyzett név, N. ÚMTsz 1:704: *cinégebábodivó* (Écs) ’diófajta’. A *cinégebába* összetétel ’vénasszony, szülésznő, nagyanya és boszorkány’ jelentésű *bába* utótagja a madárnévvel együtt diónévként érthetetlen volna. Am a *cinégebábodivó* alakváltozat arra enged következtetni, hogy az utótag a *bába* helyett *bábó*, melynek ’láb’ jelentése volt (R. 1641: „az lo orvoslásra felemelt *bambojával* az agarat homlokban pattantya” [Kereszt: FKer. Előb. 1], 1792: *bábó* [SzD. 98]). A nyelvjárásokban ma is használatos ’kisgyermek lába’ jelentéssel. Így a ’cinégeláb’ az, amelyhez a diófajtának feltehetően a vékony levélkocsányát hasonlítják a névvel.

cinegeboka J: rözse; Reisig (SzékNySz. 371). Erdélyben, Udvarhelyszéken *cinege boka* (Muzsna) és *cinige boka* (Nagygalambfalva) a neve a rözsének. Mivel ezt gyújtósnak használják (vö. *tüzgyújtó, száraz ág, ákhegy, kopac ág, asszuág* [uo.]), a vékony, törékeny gallyakat, ágvégeket gyűjtik össze rözsének. Ezeket hasonlítják a névben a pehelykönnyű kismadár lábához, „bokájához”. A *cinege-lábú* tréfás, gúnyos kifejezés jelentése ’nagyon vékony lábszárú’.

cinegedió J: diófajta. R. 1831: *czinege-dió* ’apró, könnyű töretű dió’ (Kreszn. 1:68), 1868: ua. ’vékony héjú, könnyen feltörhető dió’ (Ballagi 1: 155). N. ÚMTsz. 1: 705: Lovászpáttona | SzlavSz. 1: 108: *cinögedijó* ’még a cinege is föl tudja törni, olyan vékony a héja’ | Nyr. 28: 236: Zilah | FöldrKözl. 22: 74: Balaton melléke. A papírhéjú dió nevét a németben is a *cinege*vel alkották, vö. *Meisennuß* ’Juglans regia f. tenera’ (M. 363).

cinegefű J: *Viscaria vulgaris* (MNöv. 52). R. 1911: ua. (Nsz. 62). **cinegeszegfű** J: *Lychnis viscaria* (Natter 316). N. FöldrKözl. 22: 74: Balaton melléke. A növény szárát enyvszerű anyag borítja, innen *enyvecske, enyvszegfű, szúnyogfogó, bajuszragadó* társnevei. A tudományos *Viscaria* genusnév szintén erre utal [*lat. viscum* ’enyv’].

cinegefűz J: *Salix repens* subsp. *rosmarinifolia* (P. 92). N. ÚMTsz. 1: 705: Sajósztpéter, 704: T.dob, Békés, 705: Rétköz | Nyr. 97: 340: Makkoshotyka. A név a vékony, gyenge ágú fűzfa találó neve. A *cinege* jelzőként ’vékony, cingár’ jelentésű.

csóka J: *Orchis paluster* (Nép és Nyelv 1943: 159). Az Alföldön Szeged, Feketeszél, Bojárhalom vidékén használatos tájnyelvi elnevezés. Érdekes módon mindenfajta összetétel nélkül, a puszta madárnévből növénynév lett. A madárnév – körtére, illetve egy vadburgonya fajtára vonatkozóan is – átkerült a románba és az erdélyi szászba; vö. r. *ciocă*, ill. erdélyi szász *Tschôka* ’*Pirus communis*’ (NP. 356) és r. N. *ciocărâpă*, e.szász *Tschokaripa, Tschokariba* ’vad burgonya édes ízzel’ (NP. 202). Rokon nyelveink közül a mordvinban találunk a *csóka* madárnévvel növénynevet: md. E. *čavkan-pulo* ’*Trifolium*’ (Nyr. 51: 45), mely tlk. ’csókafark’.

csókabegy R. 1833: N. *tsókabugy* (Bodrog Kisfalud) (Kassai 1: 27). N. MTsz. 1: 337: ua. Hegyalja. Azonos névadási szemléletű elnevezés a magyar írásbeliségben már igen korán fölbukkanó *galambbegy* és *tyúkbegy* növénynév is. Arra utalnak, hogy a szárnyasok keresett tápláléka a jelölt növény.

csókabukk R.1807: *tsókabukk* ’*Galega officinalis*’ (MFüvK. 393). Diószegiék ezt a nyelvjárási elnevezést a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között sorolják fel. Helyette a „Megállított Nevek” sorába eléggé szerencsétlen névalkotásukat, a *ketskere gálga* kifejezést javasolják. Ennek utótagja nyilván a *lat. Galega* név. Előtagja pedig a *kecskehere* terminus. A növény korábbi latin neve (1671-ben) *testiculus hirci* (Bauhin 82), azaz ’kecskebak here’ volt. A *kecskehere* rövidített alakja a *kecskere*. A *kecskehere* a német *Geißklee* ’*Cytisus*’ (PbF. 498) tükörszó megfelelője, megvan a szerbhorvátban is; vö. *kozja detela* ’ua.’ (Šulek 166). A *kecskegálya* összetételben (MNöv. 97) a *gálya* népetimológiai „értelmesítés” eredményeként jött létre.

Szerencsére a név – néhány kivételtől (1865: *kecskegálga* ’ua.’ [CzF. 3: 456], 1873: *kecske-gálga, kecske-regálga* ’a gálgák közé tartozó növényfaj = kecskeruta;

Galega officinalis' [Ballagi 2: 7], 1909: *kecskegálya* 'Galega off.' [Graumann 88]) eltekintve – nem hódított a szaknyelvben; ám a *csókabukk* is eltűnt.

csókafuszulyka J: Phaseolus vulgaris (Péntek–Szabó 314). N. uo. 266: *csókapuszújka* (Kiskapus) 'ua.'. Az összetétel *-puszújka* utótagja alakkeveredéssel jött létre a román eredetű *fuszulyka* 'bab' [< r. *fasóle*, N. *fasúle*, *fasúlă*, *fasólă*, *făsúii* 'bab' (TESz. 1: 993)] és a – végső görög forrást tekintve – vele etimológiailag azonos, de más úton a magyarba került szerbhorvát eredetű *paszuly* 'ua.' szavak nyomán.

csókahagyma J: Colchicum autumnale (tavaszi levél és hagyma) (Péntek–Szabó 314). N. uo. 221: Gyerővásárhely, Jákótelke, Kalotaszentkirály | BotKözl. 64/1: 25: Kalotaszeg. Az összetett szó *hagyma* utótagja (R. 1395 k.: „cepe: *hagma*” [BesztSzj. 409]) valószínűleg származékszó a finnugor korból való *hagym-* alapszóból, melynek vogul és permi (votják, zürjén) – 'hagymaféle; fokhagyma; vadon termő, hagymaszerű növény' jelentésű – megfelelői vannak. Az őszi kikerics hagymájára utal az erdélyi *csókahagyma* név.

csókaláb J: Primula veris (MNöv. 187). R. XVI. sz.: *czioka lab* 'Geranium primum, Storskenschnabel' (Népünk és Nyelvünk. 1935: 178), 1783: NclB. 399, 1798: Veszelszki 236, 1807: MFüvK. 393. N. MNy. 4: 31: Hétfalu. A név motívációja az, hogy a növény gyümölcscsőre éréskor ív alakúan csavarodik össze. Priszter Növényneveink c. művében a *csókaláb* a *Plantago coronopus* elnevezése, melynek hasonneve a *csóka útifű* (Priszter 52), a későbbi kiadásban *csókalábú útifű* (P. 261). A tudományos névben a *coronopus* jelentése tulajdonképpen 'varjúláb' [< gör. *korone* = varjú; *pous* = láb]. Már Benkőnél megvan ennek magyar *varju-láb* 'Geranium' megfelelője. Ilyen a névadási szemlélet háttere a *Primula báránylábvirág* hasonnevénél is. A *primula* először a XVII. században, Bauhinnál bukkan föl. A terminus a lat. *primus* kicsinyített alakja: *elsőke* (tavasszal korán nyíló virág). Szintén nyílásának idejéről nevezték el a magyarban *Szentgyörgyvirágnak*, *tavaszfünek*. Hildegard, a rupertsbergi zárda főnöknője a XII. században a *Hymelslossel* nevet adta a növénynek, ma a németben *Himmelschlüssel*, azaz 'égi kulcs', minthogy kulcsosomó módjára lógó virágzata van. Nálunk ezért *Szent Péter kulcsa* (így szerepel már Lippaynál, a Posoni kertben), *kulcsvirág* néven is ismeretes. Virágának színéről *kásavirág*, alakjáról *kesztyűvirág*, gyógyító hatásáról *gutaitésfü*, illetve *köszvényfü* (a középkorban *Arthritica* [< gör. *arthritikos* 'köszvény'] a növény egyik elnevezése. Ma *sárga kankalin* (Csapónál bukkan fel először, 1775-ben), *kankalék*, *kacinka* a neve.

Diószegiék a *rózsás gerely* elnevezést javasolták a *csókaláb* metaforikus terminus helyett (MFüvK. 393), melyben a *gerely* utótag nyilván a latinból „lággyítódott” [< *Geranium*].

csókaorrú fű R. 1578: *fsóka orru fu* 'Geranico' (Herbarium 198). Melius Juhász Péter névalkotása. A névadás mértjére vö. az ő leírását erről a növényről (uo.): „hegyes a hegye, mint a csókának az orra”. Későbbi botanikai szakmunkákban a *csókaorrúfű* név nem szerepel, de a *daruorr*, *gémorr*, *gólyacsőr*, *gólyaorr* hasonnevek annál gyakrabban, és ugyanezzel a jelentéssel. A *Geranium* a *daruorr* régi latin nevéből, a *geranion* (Plinius 26: 108) elnevezésből származik, mely a görög *geránon* [< *gerános* = daru] 'ua.' (Dioscorides bej.) növénynévre vezethető vissza.

csókapityóka J: *Helianthus tuberosus* (NyIrK. 20: 59). N. Péntek–Szabó 239: Jákótelke, Magyarlétra, Szucság | NyIrK. 1: 151: Szilágyság: Kárásztelek, Bihar: Sólyom | NyF. 32: 44: Torda | MNy. 11: 237: Kisküküllő. Erdélyi tájszó, Kalotaszegen használatos. Az összetett szó utótagja nyilván a *csicsóka* növénynevből származik, melynek hasonnevei Kalotaszegen az *árpapityóka*, *árvapijó*, *édespityóka*, *figóspityóka*, *picsócsa*, *picsóka*, *pityóka*. A többek között krumplit jelölő *pityóka* szó idevonását nyilván az is magyarázza, hogy a csicsókának szintén a föld alatti gumóját fogyasztják, hasonló elkészítési módokkal. Ezen a vidéken a román is átvette a szót, vö. r. *piciocă*, *piciocă iernatică* (NyIrK. 20: 58), de megvan az erdélyi (Beszterce vidéki) szászban is; vö. *Pitschök*, *Pitschoika*, *Pitschûka* (M. 781). Lásd még az alábbi szócikket.

csókarépa J: *Helianthus tuberosus* (MNöv. 43). R. 1775: ua. (Csapó 14), 1838: Tsz. N. MTsz. 1: 337: Csík m. | Nyr. 28: 523: Gyergyó, Torontál m. Hertelendyfálva, csángóknál | Nyr. 10: 331: Sopron és Vas m. | FöldrKözl. 22: 74: Balaton mell. | Nyr. 10: 323, 13: 92: Zemplén m. Szürnyeg és Deregyő | Nyr. 23: 334: Nógrád és Gömör vm. | SzamSz. | Gyógysz. 375: Gyergyó | SzéSzej. 16: Jugoszláviai székelyeknél; Al-Duna. Az ismeretlen eredetű *csicsóka* népetimológia folytán keletkezett alakja. Erdélyben átvette a szász; vö. *Tschok/e/rib/e/*, *Tschok/e/riba* (M. 781). A régi Tsz. a *csicsórépa* nevet Somogy megyéből adatolja, az EtSz. idézi a *csicsó*-t is, mely úgy keletkezett, hogy a nyelvérzék a szóvéget kicsinyítő képzőnek fogta föl, s elvonta belőle a *csicsó* alakot (hasonlóan, mint az *ugorka*, *uborka*, *buborka* szó *bubor* (Fejér és Tolna m.) (MNy. 22: 69) alakja. Répának azért nevezik, mert a növény gumója ehető, diabetikus készítmények alapanyaga, takarmány. Gyergyóban hasmenés ellen fogyasztják; ott *tótrépa* (Gyógysz. 375) néven is ismerik. (Szép sárga virága vázában sokáig megmarad.)

csókaszőlő J: Magyarország ősrégi, mindenütt előforduló fekete fajtája (Molnár 97). R. 1829: *csókaszínű-szőlő* (Azon sokféle szőlőfajoknak lajstroma ... Bécs. 54), 1836: *tsóka-szőllő* (Kassai 5: 205). N. MTsz. 1: 337: Pest m. | Nyr. 30: 348: Tolna m., Kölesd. Az összetett szó előtagja a szürkésfekete színű *csóka* madárnévből a fajta bogyóinak színére utal. Vö. a *csóka* 'fekete hajú gyermek' (MNy. 4: 139) elnevezéssel, illetve e szőlőfajta *kökényszemű*, *rácfeke*, *vadfekete*, *varjúfekete*, *cigányszőlő* (Németh 2: 84) hasonneveivel. Ausztriában *Klein-ungarn* (uo.), a románban *magyarka neagra* (uo.) a neve, mely szintén a bogyók színére vonatkozó név. Amennyiben a szerb *čavka* 'fekete szőlő' (MNy. 2: 374) névvel valóban összefügg, és az nem a magyarból átvett, akkor a m. *csókaszőlő* ebből alakult népetimológiai úton.

csóka-törökbúza J: *Colchicum autumnale* (Ethn. 87: 205). Erdélyben, a háromszéki Árapatakon nevezik így a kikericset: *csóka tērēbúza*. A név – mint román *ceapa ciorii* (uo.) elnevezése is – a növény tavaszi alakjára vonatkozik. Mérgező a kikerics, tudományos nemi neve földrajzi névvel, az ókori *Colchis* város nevével van összefüggésben, mely a méregkeverők városa volt. Az *autumnale* fajnév a szokatlan, őszi virágzási időre utal, akárcsak a növény *őszike* társneve.

csókavirág J: *Adonis aestivalis* (Nép és Nyelv 1943: 95). N. uo.: Újszeged | Győrffy 163: Kolozsvár | Péntek–Szabó 212: Kalotaszeg, Váralmás. Román meg-

felelője a *cupa oii* 'ua.' (uo.). A növény társnevei közül a legtöbb szintén a vi-rágra utal; ilyen a *kakasvirágfű*, *kaporrózsa*, *pusztarózsa*, *mezeirózsa* stb.

darualma J: „szőke, cirmos, mikor megériku puha, nyári alma” (Andrásfalvy 292). N. uo.: Madocsa és Dunapataj környékén | ÚMTsz. 1: 954: Gyergyószentmárton | Péntek–Szabó 253: Kalotaszeg, Nyárszó 'Malus domestica'. A szóösszetétel utótagja már 1335-ben fölbukkan a magyar írásbeliségben: „pomi, que wlgo ponica *alma* dicitur” (MNy. 10: 38). Hatalmas területen elterjedt vándorszó, a magyarban ótörök eredetű. A törökség minden ágában meglévő gyümölcsnév.

darufű R. 1706: *daru fű* 'Securidaca' (PPNomH.). Egyéb forrásokban nem szerepel, hapax. Pápai Páriz Ferenc nyilván német szakkönyvből gyűjthette ki növényneveit ebben az időben, hiszen ennek az elnevezésnek szó szerinti megfelelője a ném. R. (XVII.sz.) *Habichtkraut* 'Hieraceum malus' (NépNyelv. 1935: 179) (mai *Kranichkraut* 'Arnoseris minima' [M. 302]). A *daru* madárnévvel képzett növénynév a románban a *cocorel* 'Erythronium dens canis' (DRM. 245).

daruháj J: *Sonchus oleraceus* (MNöv. 177). R. 1911: ua. (Nsz. 81). N. ÚMTsz. 1: 954: M. Kanizsa, Kiskunfélegyháza | SzegSz. 1: 274 | Nyr. 90: Bács-Bodrog m., Adorján | Herman:Pászt.: Alföld | Nyr. 29: 18: Kiskunság. A szelídcsorbóka egyik népi elnevezése. Hívják még a növényt a nyelvjárásokban *nyúlfű*, *nyúlparéj*, *nyúlkáposzta*, *nyúlsaláta*, *nyúlkék*, *disznókék* és *lúdkék* néven (a *kék* szó a régiségben *salátát* is jelentett). A *sonchus* régi görög növénynév, Theophrastos szerint 'nyúlkáposzta' jelentésű.

daruköles J: *Panicum*. N. ÚMTsz. 1: 954 és SzamSz. 1: 164: ua. 'magja barna színű'.

daruláb J: 1. fodros gólyaorr (MF. 658); 2. csillagpázsit; 3. nyúlparéj (MNöv. 47). R. 1798: *daru-láb* 'Chondrilla juncea' (Kitaibel 164). N. MTsz. 1: 386: ua. 'a Chondrilla juncea növény gyökerén levő madárláb-forma gyenge csirahajtás, amelyből tavasszal salátát készítenek' Kiskunhalas | Nyr. 30: 350: Halas | ÚMTsz. 1: 954: Monor és vidéke. Hasonneve: *csókaláb* (Pallas 5: 49). A *daruláb* név is alakfestő kifejezés, lásd a MTsz. értelmezését.

daruorr J: *Geranium* (MNöv. 68). R. 1590: *daru orru fű* 'Geranium vel geramion' (SzikszF. 17), 1604: MA., 1664: Posoni kert 77. A későbbi századok botanikai műveiben és a lexikonokban szintén szerepel. A növény tudományos nevében, a *Geranium*ban szintén megvan ez a madárnév, a régi latin *geranion* növénynév (Plinius 26: 108) alapján, mely a görög *geránion* [< gör. *gerános* = daru] 'ua.' (Dioscorides) elnevezésre vezethető vissza. Az újlatin nyelvekben vö. a román *pliscul-cocorului* 'Erodium cicutarium' (DRM. 245) (tlk. darucsőr) elnevezéssel. A felsőállású magházon csúcsosodó tokról kapta – csakúgy, mint a *gémorr*, *gólyaorr*, *gólyacsőr*, *tyúkorr* stb. – a hosszúcsőrű madárral kapcsolatos elnevezését e növény. A debreceni fűvészkönyvben a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között felsorolt *daruorr* (367) helyett Diószegiék a *mezei gerely* elnevezést javasolták. (A *gerely* utótag nyilván a lat. *Geranium*ból „lágýtódot”). Szerencsére nem jártak sikerrel az új névvel, a kifejező és elterjedt metaforikus terminus maradt használatban.

Hasonló névadási szemléleten alapul a német tükörszó, a *Kranichschnabel* 'Geranium és Erodium cicutarium' (M. 302); a magot rejtő hüvely olyan, mint a daru csőre.

A R. 1780: *illatozó daru-órr* 'Geranium odoratissimum' (Phytologicon 99) elnevezés a ném. *sehr wohlriechender /torchen /chnabel* (uo.), fr. *gruë tres-odorant* 'ua.' (NclB. 398), azaz 'nagyon jó illatú gólyaorr' mintájára keletkezett, Benkő József fordítása. Ugyancsak tőle való a *kék daruorr* terminus a ném. *blauer Storchenschnabel*, fr. *bec de gruë bleu* mintájára. Hasonló a száraz időben illatos *pézsmás gé Morr* (Pallas 7: 890) is. *Vérállító* vagy *forrasztófű* társnevének az a magyarázata, hogy a növényt sebek és orrvérzés ellátására használták.

fácánlevél J: *Sansevieria trifasciata* (MNöv. 56). A szanzavera mai tudományos neve. A liliumféle növénynevezés szobanövénynek használt fajairól kapta számos nevét, köztük a *tigriske*, *tigrislevél*, *zebrafű* elnevezéseket, mert e fajok levelei harántcsíkosak, mint a tigris bundája vagy a zebra bőre. Némely fajtája csak töosztással tartja meg jellegzetes, sárga csíkozottságát, egyébként szürkésfehér harántcsíkozottnak van. A fácánlevél tudományos *Sansevieria* elnevezése Karl Peter Thunberg, svéd botanikustól származik, aki a genusnevet *Sanseviero* hercegének, Rajmond de Sangronak (1710–1771) a tiszteletére alkotta meg.

fecskefark R. 1843: *fecskefark*, *fecskefarku* 'Cauda forficata' (Bugát 124). N. MNy 23: 263: Magyarlapád | MNy. 23: 68: Jászapáti | Horváth 478: Magyarózd. Nyelvújításkori szó, Bugát Pál tette szaknyelvivé, „Természettudományi szóhalalmaz” c. művében bukkan föl először (és a szaknyelvben utoljára). A genusnévben a latin *cauda* 'farok' jelentésű.

A *fecskefarkú* 'hárslevelű' (MoK. 4/1: 236) egy szőlőfajta neve, a hárslevelű alfajtája. Ennek fürtje igen hosszú, és a végén elágazik, innen a neve; metaforikus terminus.

fecskefonal J: *Cuscuta epithimum* (MNöv. 23). R. 1768: *fetske fonal* 'aranyka' (Juhász M.: Házi kül. orv. 7), 1780: Phytologicon 94. N. ÚMTsz. 2: 281: Palád-ság, Beregsurány, Csenger, Érkörös, Kraszna, Kra.récse, Tasnádszarvad, Zilah, A.-Fehér vm., Udvarhely m., Mezőbánd, Torda, Nyárádselye, N.bacon, Siklód | SzamSz. 1: 259 | KertLap. 17: 244: Nagykörös | Nyr. 27: 95, Herman:Pászt. 676: Beregszász | SzegFüz. 2: 69: Selye, Vargyas. A *herefojtó aranka* nevű élősködő növény egyik társneve. Itt a zoomorf terminusok sorában abba a csoportba tartozó névről van szó, amelyben állatnak tulajdonított termék, tárgy stb. a névadás alapja (az előtag és az utótag szemantikailag összeférhetetlen). Mint Juhász M. írja (Házi kül. orv. 7): „ez fel foly sűrűséggel tsalánra, lenre, s burjánra etc.”. Diószegiék jellemzése: „szára fonalforma, nyugós, más plántákra tekergődzik” (MFúvK. 134). A számos vékony, cérnaszerű hosszú szár a névadás motivációja.

Fűnyűg, *fonalfű*, *fonalfűnyűg*, *kakukfonál* társnevei, valamint binominális tudományos elnevezésében a latin *epithimum* 'Thymianra futó' jelentésű fajnév szintén erre utal.

fecskefű J: *Ranunculus ficaria* (MF. 371); *Chelidonium majus* (MNöv. 58). R. 1577 k.: *fechke fw* 'meregh gyözeo fw' (OrvK. I: 128b), 1578: Herbarium 179, 1588: FrankHasznK. 19, 1590: SzikszF. 8. N. ÚMTsz. 2: 281: Privigye vid. | Gyógyn. 44: Csíkszereda | SzegSz. | 1838: Tsz. 117: Székelyföld | MNy. 4: 31:

Réty, Hétfalu | Kovács 17: Szigetköz | NyIrK. 1: 156: Szatmár: Felsőbánya. A XVI. századi európai botanikusok a salátaboglárkától, a *Ranunculus ficariától* a *Magnus* jelzővel különítették el és különböztették meg a *vérehulló fecskefüvet* 'Chelidonium majus'. Az alkímisták azt képzeltek, hogy a növényt különböző módon összetörve vagy péppé zúzva általa megtalálták a bölcsek kövét, és így az okkultista tudomány lelkes hívei átalakították a *Chelidonium* szót *Coeli donum* alakra, ami azt jelenti: 'az égből jött'. A saláta boglárka 'Ranunculus ficaria' vagy a vérehulló fecskefü 'Chelidonium majus' régi és mai nyelvjárási *fecskefü* elnevezése minden bizonnyal Melius tükörfordítása a német *Schwalbenkraut* (Herbarium 179) szóból. A név magyarázata Melius szerint az, hogy „a' fetskéc a' fioc [zemét ezzel gyógyították]”. Váli (183) is írja 1759-ben, hogy „fetske fünek hívják a' Magyarok, mert a' fetskék az újonnan ki-költött fiaiknak szemeit ezzel világosítják”. Nadányi (Kerti dolgoknak le-írása. 398) – Theophrastos nyomán – más magyarázatot keres: „akkor virágozik zöldellik mikor a' fecske meg-jő, mikor elmégyen pedig akkor [zokott hervadni]”. Török János „Orvoskönyv lovak orvoslása” című 1619 előtt megjelent munkájában a következőket írja (1272): „Celidonia, mert mikor az feczke haza iü, akkor nő eö és akkor el uezs, mikor el megjön”, de azután ő is megerősíti a másik névmagyarázatot: „a feczke ezzel a füuell fianak szeömet meg giogitaua”. Ezek a névmagyarázatok Plinius (24: 79) állítása alapján ismétlődnek, aki szerint kiszúrt szemű fiatal fecskéknek ez a növény visszaadja a látását. A középkorban (a Hortus sanitatisban és más receptkönyvekben van nyoma) a vérehulló fecskefü nedvét vízzel vegyítve sikeresen használták szemfertőzések és más szembetegségek esetén.

Simai Ödön másképpen fejtené meg (Nyr. 31: 138): „a fecskefü hegyes és kinyílt fejr gyapjas tömlöcskéi csaknem hasonlóak a repülő fecskéhez”. Ezt szó szerint idézi Kovács Mihály Műszótárából (Buda, 1845. 200 l.). Kézefekvő az a magyarázat is, hogy a növény virágzásának ideje egybeesik a fecskék megérkezésével, vagy az, hogy a hosszan elkeskenyedő levél a fecske farkához hasonlítható.

Akárhogy is, már a görögök is ismertek egy fecskefüvet, a gör. *Chelidon* szó 'fecske' jelentésű [> gör. *chelidónion* (Theophrastos, Dioscorides)], bár a görögök minden olyan növényt *chelidoniumnak* hívtak, amely kihajtott vagy virágzott a fecskék megérkezésekor. Ebből a szóból származik a lat. *chelidonium*, *chelidonia* (Plinius 25: 50; 26: 87) növénynev. Más európai nyelvekben is a fecske állatnévvel képzett a növény neve; vö. R. 1596: cs. *wlastowičnik*, gör. *chelidon mega*, ol. *celidonia maggiore*, sp. *celiduentia*, fr. *chelidonie* (KamHerb. 205A), r. *rîndunță* 'Cyanchum, Vincetoxicum off.', *poala-rîndunicii* 'Convolvulus', *cuibul-rîndunicii* 'Neottia nidus' (DRM. 2:429), ném. *Schöllkraut* (LWb. CS0394), cs. *vlastovičnik větši*, szlk. *lastovičnik väčši* (Weeds 402), fr. *herbe aux hirondelles* 'Chelidonium' (FMF. 365).

A *vérehulló fecskefü*nek akár a levelét, akár a szárát szakítjuk le, sárgás-vöröses nedv szivárog ki belőle, mert minden része tejedényeket tartalmaz, innen ered a *vérehulló* név. Metaforikus igenévi jelzős terminus. A magyar írásbeliségben korai fölbukkanású az előtag; vö. 1560 k.: *vérejáró fü* 'Celidonia' (GyöngySzt. 4289). A nyelvjárásokban is *vérrel harmatozó fü* (Nyr. 4:123), *vérhullatófü*, *vérehulló* (MNöv. 58).

A *Chelidonium majus* a matyó néphit szerint olyan növény, mely felnyitja a legerősebb zárat. „Olyan fű ez, hogyha a ló a réten véletlenül hozzáér, egyben kinyílik a béklyó a lábán, vagy ha bezárt kapu felett kétfelé szakítják, az is könnyen felpattan magától” (NéprÉrt. 1913: 244). „A székely vagy oláh nép tenyerében vágva kinyit minden zárt, még ha 100 mérföldre lenne is” (TermTudKözl. 28: 202). Nógrád megyében, Ipolylitkén az is a neve, hogy *minden zárt feltörő fű* (Nyr. 4: 123). Egy régi forrás (1698/1703; MedBorb. 129) is így tudósít: „hogyha szent Péter napján napfeljütte előtt kiássa, vele hordozza, lakatot, békót lehullat, sőt rabot szabadít, ha érteti véle és az lánczot megoldja; próbáld, ha nem hiszed”. Erre utal *vasfű* (Ethn. 48: 158) elnevezése is.

A Nyugat-Dunántúlon a fecskéfű *cinadonna* neve (Kovács 17) többfelé ismert (pl. Rábagyarmaton *cinaduna* [Nyr. 73: 396], *cinadó*, *cinadonia-gódir* [MNöv. 58]), ez a latin *Chelidonium* név eltorzítása. A nyelvjárásokban megőrződött név már 1807 előtt szerepel Diószegi és Fazekas dátum és nyomda feltüntetés nélkül kiadott Jelentésében: *Tzinadonia* 'Chelidonium' (Julow 402), sőt még sokkal korábban, 1584-ben Clusius nomenclatorában *cynadonya* 'Chelidon. maius' (NomPann. 67), 1683-ban egy magyar orvosi kéziratban *cinadonia* 'Chelidonium' (Nyr. 40: 109).

fecskegyökér J: Antitoxicum officinale. R. XVIII. sz.: *föcske gyökér* 'Vince toxicum' (Nyr. 85: 210), 1807: MFüvK. 184, 1824: Magyarázat IX :10, 1843: Bugát 124. A németből való, tükörfordítással került a magyarba; vö. ném. R. 1745: *Schwalben-wurtzel* 'Radix vincetoxici' (Torkos: Taxa pharmae. 10), mai *Schwalbenwurtz* 'Cynanchum' (PbF. 143). Átvette a román is: *rînduniță* 'Cynanchum vincetoxicum' (DLR. 9:475). A névadás szemléleti háttere az, hogy a növény hüvelyes termésében gypjas, széles magvacskák vannak, amelyek, ha megérnek, a füsti fecskéhez hasonlítanak. Mérgező növény, a latin *Cynanchum* [$<$ gör. *kynos* = kutya; *anchein* = fojtani] 'kutyafójtó' jelentésű. *Vincetoxicum*, azaz 'méregölő fű' neve onnan származik, hogy a növényt korábban pestis ellen használták.

fecskehasú bab J: babfajta (Unk 282). N. MTsz. 1: 554: *fecske-hasu paszur* 'nagyszemű fehér bab, amelynek az egész alsó felén /„hasán”/ piros csík vonul végig' Szeged | Unk 282: Borsod. Színbeli hasonlóságon alapul tehát a babfajtának ez az elnevezése, a fehér magon a köldök körüli fekete folttal szolgált rá erre a nevére. *Fecskehasú* a neve sok vidéken a hátán sötét, hasán fehér v. világos szőrű állatnak (ÚMTsz. 2: 300) is.

fecskehere J: erdei madársóska (MVN. 95). R. 1911: *fecskehere* 'Oxalis acetosa' (Nsz. 104). Társneveiben, mint a *heresóska*, *madársóska*, *nyúlsóska*, *sósd*, *juhsóska*, valamint latin elnevezésében különös hangsúlyt kap a növény leveleinek íze; az *oxalis* antik növénynév (Dioscorides, Plinius) a gör. *oxáleios* 'savanyú', *óxos* 'borecet' [$<$ gör. *oxys* = csípős, savanyú], és az *acetosa* is 'savanyú' jelentésű. Akárcsak a növény német *Sauerklee* (M. 62) neve esetében is: ném. *sauer* = savanyú, *Klee* = Trifolium. Az összetett szó *fecske-* előtagja pedig egyrészt a *madársóska* előtagjával, másrészt a ném. *Kuckucksklee* 'ua.' elnevezés előtagjával hozható jelentésbeli kapcsolatba. Azaz a növényt eszi a madár (fecske, kakukk), vagy ott nő, ahol csak a madár jár.

fecske-kakukktorma J: *Cardamine chelidonia* (P. 134). Az elnevezés előtagja a tudományos elnevezés [*chelidonia* < gör. *chelidon* = fecske] alapján kerülhetett a növénynévbe. Lásd a *kakukktorma* szócikkét.

fecskemák J: *Sanguisorba officinalis* (MF. 537). N. MNy. 4: 31: ua. (Székelyudvarhely). Valószínűleg az apró, fekete – mákszemekhez hasonló – magvai alapján nevezték így el ezt a növényt. A *fecske* előtag is színbeli hasonlóságot tükröz. A *mák* utótag (R. 1395 k.: „papauer: *mak*” [BesztSzj. 480], 1520 k.: *maak* [MNy. 11: 134]) szláv eredetű növénynév a magyarban. Megvan a románban is, átvétel a déli szláv nyelvekből.

fecskemoszat J: *Cerastium hirundinella* (PE. 72). A Balaton jellemző algája. *Moszat* szavunk a nyelvújítás kora óta botanikai szakkifejezés, a vízben vagy nyirkos helyen élő, alacsonyrendű, apró növény neve. Maga a szó a *maszat* változata; szóhasadás eredménye. Az elnevezés szemléleti alapja az, hogy az algák fonadéka miatt a moszatos víz szennyesnek, piszkosnak látszik.

fecskesárfű J: *Erysium canescens* (Nyr. 29: 17). R. 1900: ua. (uo.). N. ÚMTsz. 2: 301: Alföld. A Kiskunság flórájában az úton-útfélen növény, a szürke repcsény, vadkáposzta – csak elvétve használatos – tájnyelvi társneve. A *sárfű* utótag a sárga virágra utal.

fecskesóska R: 1783: *fetske-sósdí* 'Oxalis acetosella' (NclB. 369), 1807: MFüvK. 276, 1864: CzF. 2: 628. A növény savanyú íze a névadási indíték; Benkő József minden bizonnyal erdélyi etnobotanikai terminust szerepeltetett „fűszéres nevezeti” sorában, ezt vették át Diószegiék. Bükk és fenyőerdők aljnövényzete, a határban csatangoló gyermekek helyben eszegetik. Hasonneve a *heresóska*, *lóheresóska*, *madársásdi*, *madársóska*, *nyúlsóska* és *juhsóska*. A tudományos *Oxalis acetosella* is a növény savanyú-sós ízére utal, pontosabban oxalsavtartalmú levelére. A 'savanyú-sós' értelmű latin *oxalis* [< gör. *oxys* = savanyú; *hals*, *halis* = só] szót Linné egészítette ki az ugyanilyen jelentésű *acetosella* utótaggal, mely a latin *acetosus* 'ecetsavanyú' [< lat. *acetum* = ecet] kicsinyítő képzős alakja.

fecskeszegfű J: *Dianthus carthusianorum* (Ethn. 87: 206). Háromszékben, Árapatakon följegyzett név: *fecskeszékfű*. Román megfelelője a *rochia rîndunicii* 'ua.' (uo.). Ismert Csíkban, Gyimesben is: *fecske szegfű* 'ua.' (SzegFüz. 2: 158), melynek Magyarbácson és Bonchidán *németszegfű* (uo.) a neve. Nem kizárólag erdélyi név azonban, a Dunántúlon, Cserszegtomajon is használatos *föcske szegfű* 'ua.' (ÚMTsz. 2: 301) alakban.

fecskeszilva J: világospiros színű, tojás alakú gyümölcsöt termő szilvafajta (ÚMTsz. 2: 301). A népi név Tunyogmatolcsról való. Motivációja bizonytalan, aligha a gyümölcsre vonatkozik.

fecsketárnics J: *Gentiana asclepiadea* (MNöv. 58). R. 1864: *fecsketárnics* 'Gentiana' (CzF. 2: 628). Ugyanígy az oroszban is; vö. *lasztovnevaja gorecsávka* (tlk. 'fecskekeserűség') 'Gentiana asclepiadea' (MO. 196). A magyarban a növény fecskével kapcsolatos elnevezése német nyelvterületről átvett, ahol a közönséges méreggyilok (vadpaprika) német neve „*fecskegyökér*”, és mivel a tárnicsfélének a levelei ehhez föltűnően hasonlítanak, innen a névtársítás. Ezek a levelek fésűsen és sűrűn állnak, hegyesek és hosszúak, a fecske szárnyaira emlékeztetnek. A *tárnics* nevet még Diószegi adta a növénynemzetségnek, mely Rapaics szerint szláv

eredetű a nyelvünkben, szerbhorvát jövevényszó; vö. *trnci* 'borzadás, rettegés'. A *tüdőtárnics* eredeti neve is: *rettegőfü*. Ez a magyarázat azonban nem vehető komolyan, a TESz. (1: 856) ismeretlen eredetűnek tartja. Mollay Erzsébet elfogadható magyarázatot ad; őszerinte (Növ.nevek Mélius Herbáriumában. Bp., 1983: 45) a nyelvérzék a *tár, tárul* 'nyílik' igével asszociálja, azaz szép virágának nyílása és záródása az érdekes (a hőmérsékleti változások következtében mozognak a virágszirmok).

A tudományos névben szereplő *Gentiana* régi latin növényneven alapul. A *sárga encián* 'Gentiana lutea' már Pliniusnál (25: 71) szerepel, és a gör. *gentiáné* 'ua.' (Dioscorides 3: 3) szón alapul. Ez pedig a Skodrában (ma Észak-Albánia) székelő utolsó illír király (i. e. 180–168.) *Genthios* nevét örzi, aki – vagy inkább az orvosai közül valaki – az azon a vidéken honos sárga encián gyökerének gyógyhatását felismerte.

fecskevirág J: *Dianthus caryophyllus* (MNöv. 177). A szegfű tájnyelvi elnevezése (R. 1838: N. *fecske-virág* /Szekelyföld/ [Tsz. 117]). Elsősorban a moldvai és székelyföldi nyelvjárásokból adatolt: ÚMTsz. 2: 301: M.lóna, Magyarókerke, Tatrag, N.kanizsa, Csík-szentdomokos, Göcsej | KkSz. 79 | NövKözl. 2: 22: Fotos, Háromszék | Szabó–Péntek 97: Orotva-Tilalmas | MNy. 4: 31: Réty, Hétfalu | NyÍrK. 34: 35: Mezőség, uo. 40: Udvarhelyszék | MTsz. 1: 554: Erdővidék | Zelnik 16: Lészped; csángó | Gyógysz. 378: Gyergyó | Nyr. 28: 142: Csíkmegye, Gyimes | SzegFüz. 2: 158: Szászlóna, Kajántó, Vargyas | NéprÉrt. 35: Zalabaksa. A legtöbb helyen a *fecskeszegfű* 'Dianthus carthusianorum' hasonneve, társneve a *barátságfű*. A virág alakjának a fecske villás farkához való hasonlósága lehetett a névadási szemlélet háttere. A *fecskefarkú virág* a *Dianthus carthusianorum* (ÚMTsz. 2: 300); N. NéprÉrt. 33: 249: *fecske farkú virág* (Cserszegtomaj) 'ua.' népnyelvi neve.

flamingóvirág J: *Anthurium* (MNöv. 61). R. 1939: ua. (Natter 41). Más néven *farkvirág* (uo.). A szaknyelvi szó minden bizonnyal német közvetítéssel, a ném. *Flamingoblume* 'ua.' (PbF. 83), 'Anthurium scherzerianum; A. andreanum' (Eue, Höhn 156) tükörfordításával került a magyarba. A névadás szemléleti alapja a széprajzú, díszes levelek színessége és a föltűnő virág, mely olyan, mint a bíborvörösszárnyú flamingó vagy lángmadár, amikor a sás között áll. A Braziliából származó növényt 1862 nyarán, a londoni növénykiállításon mutatták be. Itt neveztek el így.

fogolybogyó J: *Michella* (P. 57). A buzérrepkény vagy ikerrepkény társneve.

fogolyfű J: *Parietaria erecta* (MNöv. 56). R. 1775: *fogoly-fű* 'fal-fű' (Csapó 89). A falfű, falgyom társneve. Csapó Józsefnél, Benkő Józsefnél, majd Sadler Józsefnél bukkan föl; a német *Rebhünerkraut* 'ua.' (Sadler: Magyarázat IX: 21) mintájára kerülhetett a magyar botanikai szaknyelvbe. De gyanús, hogy esetleg más a névadás szemléleti háttere. Erre mutat R. 1775: *fal-fű, köröntő-fű*, német *Mauerkraut* (Csapó 89) társneve, melyek talán a bezárt rab szabadulási reményeit, a növény falrepedésekbe törő erős gyökereinek hatására utal. Ugyanakkor gyógyhatása, alkalmazása is fölmerül a *köröntő* név indoklásánál, hiszen mint olvashatjuk: „vizelletet és követskéket emberből ki-hajt ez fű” (uo.).

fülemülefa J: *Phyllomelia* (P. 91). **fülemülefű** J: 1. nyílfű (MF. 49); 2. szittyó; 2. virágkaka; 3. körömvirág (MNöv. 64). R. 1578: *filemile fű* 'Graecis

schoenos' (Herbarium 55), 1706: PPNomH., 1774: PaxCorp. 333, 1775: Csapó 104), 1783: NclB. 365, 1807: MFüvK. 256. N. ÚMTsz. 2: 555: Enying | Kassai 3: 232: Kolozsvár | SzegFüz. 2: 67: Selye. Kassai úgy magyarázza az elnevezést, hogy „éjjeli borongására nézt fülemüle fünek mondják, mivel a' fülemüle éjjelenként adja ki magát szép énekével”. Van valóban *borongó virág* (MVN. 173) társneve is. Diószegiék a „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között felsorolt *filemilefü* helyébe a *Butomus umbellatus* jelölésére az *ernyős elets* kifejezést javasolták. A németben is megvan a *fülemüle* névvel alkotott botanikai szakszó; vö. *Nachtigall* 'Hesperis matron, Solanum nigrum', *Nachtigallholz* 'Sorbus aucupria', *Nachtigallchen* 'Convallaria majalis' (M. 386).

fülemüleszittyó J: *Juncus articulatus* (MNöv. 64). Dús virágú, igen változatos növény a nedves réteken és mocsarakban. Az összetett szó *szittyó* utótagja – mely egyébként szláv eredetű jövevényszó a magyarban – utal is a növény élőhelyére.

fülemülevirág J: *Caltha palustris* (MF. 351). R. 1519: *fülemile sarga virág* 'Calendula' (SzT. 4: 463), 1706: PPNomH., 1783: NclB. 420. N. ÚMTsz. 2: 555: Csombord. A mocsári gólyahír társneve. Valószínűleg erdélyi etnobotanikai terminus eredetileg. A névadás magyarázata az, hogy a növény tavasszal a legkorábban nyílik a víz partján, rendszerint a gólyamadár megérkezését hirdeti. A gólyahír virágzása azt hirdeti, hogy rövidesen benépesül a mocsár, a vizenyős rét a hosszú vándorútról visszatérő vízimadarakkal, a tavasz hírnökeivel. Erre vonatkozik a népnyelvi *gólahiradú*, *szentgyörgyisaláta* név és a *fülemülevirág* is.

fürmony J: *Wachtelei* (szőlőfajta) (BorFüz. 1969: 485). R. 1821: *fürjmony* (Nagyváthy 183), 1850: AgrTörtSzeml. 1967: 114, 1854: KertFüz. 109. N. Bakos 44: Tokajhegyalja. A régies kifejezéssel jelölt fajta neve a szőlő bogyóit hasonlítja a fürjtojáshoz, fürjmonyhoz. (Vö. 1690: *tyúkmony* 'tyúktojás' [TESz. 1: 860]; 1843: *lúdmony* [TermSzó. 287], *madármony* [289]). A *für* a *fürj* madárnév régi (és mai nyelvjárási) alakja, így találjuk régi földrajzi nevekben, mint pl. a *Füred* helynévben (-*d* képzővel 'fürjben gazdag'; vö. Mogyoród, Sasad, Diósd stb.). A szőlőfajta német neve is *Wachteleitraube*, *Wachteleiertraube*, *Wachtetraube*, *Wachtelei* (Németh 3:331) [*Wachtel* 'Coturnix coturnix' (Wahrig DWb. 4055)]. Az or. *fürymaki* (AgrTörtSzeml. 1967: 114) szőlőnév a magyarból való.

fürjbab J: bab p.p. (MNöv. 65). N. Unk 281: Sükösd, Mohács, uo. 282: Szigetköz, Táplánszentkereszt. Ez a nemesített bab 1951-től forgalomba hozatalra engedélyezett tájfajta. Morfológiai bélyeg alapján elnevezett a *fürjbab*, általános jellemzője az, hogy a szem világos alapon sötét tónusú, márványozott, a fürjtojáshoz hasonlatosan cirmos.

fürjköles R. 1878: ua. 'Melampyrum' (Nyr. 7: 265). A Természetrájk műnyelve c. munkájában javasolta a *fürjkölest* Fialowsky a *fintor* 'Melamphyrum' helyett, ám mára mindkét elnevezés kiveszett. Minden bizonnyal a német *Wachtelweizen* 'ua.' (PbF. 287), azaz 'fürjbúza' mintájára keletkezett. A német növénynév pedig a latin *melampyrum* [*gör. melas* = fekete; *pyron* = búza'] szóval függ össze, amelynek az a magyarázata, hogy a növénynek a búzáéhoz hasonló magja van.

fürjmonycseresznye J: fürjtojás nagyságú cseresznye (Édes 57). A Balaton-felvidéken használatos *fürmonyas cserēsnye* elnevezés a gyümölcs nagy méretére utal.

gémhínár J: Peplis (Nsz. 122). R. 1894: *gémhínár* 'P. portula' (Pallas 7: 889). Vízimadárról elnevezett vízinövény. Szára a vízben úszik vagy az iszapon hever. A Pallas Lexikon szerint „Diószegiék új szavával: *loctahúr*”. Ez nyilván sajtóhiba, ők (*henye*) *lotsahúr*nak nevezik (MFűvK. 238). Az ismeretlen eredetű *hínár* utótag növénynévként már 1560 k. fölbukkan a magyar írásbeliségben: „Thenger szemete: ondoksagha: vel: *Hynar* fw” (GyöngySzt. 945), majd 1585: *Hínár* (Cal. 51), 1600 k.: *Hénar* (BrassSzt. 19). A nyelvjárásokban is elterjedt: *hínyár* (SzegSz.), *hínyár*, *hínyáros* (ÚMTsz.).

gémorr J: Erodium (P. 97). R. 1894: *gémcsőr*, *gémorr*, *gémorrufü* 'ua.' (Pallas 7: 890). N. Nyárády 68: *gémorr* (Marosvásárhely). Az elnevezés szemléleti alapja – csakúgy, mint a *daruorr*, *gólyaorr* esetében – a résztermés csavarodó szálkája: a jellegzetes csőr alakúra növő terméslevelek a gém orrához hasonlatosak. A magyar név 'Erodium' jelentéssel kései fölbukkanású, valószínűleg tükörfordítással a németből való; vö. *Reiherschnabel* 'ua.' (PbF. 171). További idegen nyelvi megfelelői: a. *stork's-bill*, szb.-hv. *obični čapljan* 'Erodium cicutarium' (Weeds 636). Végső soron mind a latin *Erodium* [< gör. *erodios* 'gém'] szóra vezethetők vissza. A gerelyes gémorrt sok helyen *órafű*nek is nevezik, mert a növény magjának csőre van, s ennek a mag beérésekor néhány csavaros görbülete van, de a szálak vége egyenes. Ha a levegő párák, nedves, a szálak csavarulatai lassanként kibontakoznak, és óramutatóként forognak a magtartó körül.

gémorrú redősirom J: *Datura ferox* (Nyr. 85: 213). R. XVIII. sz.: N. *gémorru redősirom* 'Datura, Stechapfel' (uo.), MFűvK. 173. Metaforikus terminus. A *redősirom* utótag ma is használatos a botanikai szaknyelvben, a maszlag 'Datura' társneve (P. 174). A debreceni fűvészkönyvben szereplő *gémorrú redősirom* kifejezés utótagja a szótörténet szerint tehát nem Diószegiék szóalkotása, de általuk került a szaknyelvbe. Ők mindig arra törekedtek, hogy „a' nemnek természeti tzímeréből formálódjon a' Nemi-név” (Előljáró Beszéd, XIII. 1).

gémüstökgomba J: *Clavaria fistulosa* (MNöv. 67). Alakfestő elnevezés, akár a latin *Clavaria* [< lat. *clava* 'bunkó, buzogány'], mely a sarj formájára vonatkozik.

Déli szláv eredetű kölcsönszó a *gerlice* < szláv *gorlica*. A szláv nyelvek madárnevei a *gьrdlo* 'torok, nyak' (SzlJsz. 195) származékai. A mi *gerle* szavunk már magyar elvonás eredménye. Ezzel a madárnévvel alkotott növényneveink az *iglice*- (mely egyébként szintén szláv kölcsönszó nyelvünkben) előtagú elnevezésekkel függenek össze.

gerlefej J: *Chelone* (P. 97). Új magyar (metaforikus) szaknyelvi növénynév.

gerlicetövis, **gerlicetüsök** J: (Csongrád) *iglice* (MNöv. 67). R. 1807: *gerlice* (MFűvK.), 1843: Bugát 157. N. Nép és Nyelv 1943: 159: Vésztő | Kovács 35: Szigetköz | Nyr. 28: 143: Csongrád és Tiszaújfalu.

gilicetüske J: *Ononis spinosa* (MNöv. 83). R. XV. sz. vége: *gilice* (Csallóköz, Bakonyalja) (Molnár), 1500 k.: *yrglicze* (CasGl. 75), 1578: *iglitze töuisk*

'Genista' (Herbarium 21. 1). Később azután szinte mindegyik orvosbotanikai és fűvészkönyvben szerepel. A népnyelvben is használatos, az 'Ononis' neveként a legtöbb vidékünkön ismeretes a nyelvjárásokban: SzegSz. 1: 507 | Nyr. 63: 87: Torontál m. Szaján | Ethn. 39: 98: Somlyó vid. | MNy. 56: 400: Pápa, Bakonyalja, Adorjánháza, Rábaköz, Sopron, Károlyháza, Bácsmadaras, Bács-Bodrog m. Ada | MNy. 23: 68: Jászládány, Kunsztm. | Nyr. 16: 144: Győr m. Bőny | SzegFüz. 2: 162: Hantháza | MNy. 56: 401: Sárköz, Kiskunhalas, Kunszentmiklós, Baranya m., Csallóköz, Somogy-szentbalázs | Nyr. 71: 128: Bodrogköz; Boly, Lelesz, Szolnocska | Ethn. 3: 57: Vas m. Sorok mell. | Édes 57: Balaton-felvidék | FöldrKözl. 22: 72: Balaton mell. 'Ononis' („azaz török tövis, egy anyóka Siófokon azt mondta, hogy a törökök hurcolták ide ezt a csúnya tövist”). A *gilice túske* nevet 1874-ben a Magyar Nyelvőr (222) hasábjain javasolták a *tövises iglicz* helyett. Az igrictüskében lévő *igrice* esetleg a tör. *ighrenc* 'undok' szóval függ össze, de valószínűbb, hogy az *igrice*, *iglice* < hv. *iglica* 'Ononis spinosa' növénynévvel, mely 'tű' jelentésű és a szláv *igla* (Beke, MNy. 56: 401) kicsinyítője. Az eredetibb alak az *iglice*. Ezek szerint a madárnévvel való összefüggés csak népetimológias változtatás eredménye, a hasonló hangtestű madárnév hatására keletkezett a *gerlice*, *gilice*. A TESz. (1: 1060) megerősíti a szó szláv eredetét, vö. blg. N. *iglici* 'szürös növény', szb.-hv. *iglica* 'gólyaorr', szln. *iglica* 'kis tű; különféle rendeltetésű szeg; gólyaorr; iglice', cs. *jehlice* 'tű, tűlevél; iglice', szlk. *ihlica* 'ua.; járomszeg' < ósszláv *igla 'tű' folytatójának kicsinyítő képzős származékai. A motíváció világos; szürös, bökös, tüskés növényről van szó. A tudományos *Ononis spinosa* név a gör. *onos* = szamár és a lat. *spinosa* = tövises szavakon alapul. Hasonneve a *szamártövis*.

A régi fűvészkönyvek tudományos *Erodium ciconius* elnevezésének utótagjában a lat. *ciconia* 'gólya' madárnév szerepel. A *gólyacsőr*, *gólyaorr*, *gólyaköröm* magyarázata az, hogy a növény gyümölcsösre éréskor ív alakúan hajlik össze. Hosszú, némileg csőrforma termésükről kapták ezek a növények *daruorr*, *gémorr* (Zool.Lapok 1905: 121) nevüket is. A többi gólyával kapcsolatos elnevezés (*gólyahír*, *gólyavirág* stb.) pedig a virágzás idejére utal, nyílásuk a tavasz beköszöntét, a gólyák tavaszi visszatérését hirdeti. A románban – többek között – a *gólya* szóval képzett növénynév pl. a *bârzói* 'növényféle' (DLR. 1: 504).

gólyaborostyán J: Echinops kerti fajtája (ÚMTsz. 2: 652). Kiskunhalason feljegyzett népi növénynév, a szamárkenyér kerti változatáé. Az összetétel *borostyán* (R. 1395 k.: „eginus: *boroftia* fa” [BesztSzj. 897]) utótag szláv, közelebből valószínűleg a szerbhorvátból való jövevényszó a magyarban; eredetileg 'repkény' jelentése volt.

gólyabors J: *Cholchium autumnale* (ÚMTsz. 2: 652). A kikerics társneve Katádfán. A *bors* a mérgező növény csípős ízére utal. Az összetett szó *bors* (R. 1395 k.: „píper: *bors*” [BesztSzj. 339]) utótagja ótörök származású nyelvünkben; a törökben iráni eredetű.

gólyafésű J: *Equisetum arvense* (NövTanKözl. 5: 99). R. 1906: ua. (uo.). Eger vidékén használatos népi növénynév. Nincs szótározva. A névadás szemléleti háttere az, hogy a száruk tetején lófaroakra vagy az üvegmosó kefére hasonlító spóratartó képletek fejlődnek ki. A növény tudományos *Equisetum* neve is erre

enged következtetni, hiszen ez a régi latin *equisaetum*, *equisetum*, *equisaetis* (Plinius) [< latin *equus* = ló és *saeta*, *seta* = állati szőr, sörté] elnevezésre vezethető vissza, mely a görög *hippochaité* 'ua.' fordítással való átvétele. Dioscoridesnél olvasható a növény *hippuris* [< görög *hippos* = ló és *ourá* = fark] elnevezése, mely szintén a kemény, szívós, sörteszerű, levéltelen gallyaira utal. Ezeknek az ókori neveknek mintájára keletkeztek Európa számos nyelvében, így a magyarban is a zsurló *lófarok*, *csikófarok*, *macskafarok* stb. társnevei. A növényt nagy terminológiai gazdagság jellemzi. Székelyföldi, illetve moldvai csángó etnobotanikai név a *medveszakáll*. Ennek román tükörszava a *barba ursului*, illetve nevezik *peria ursuluinak* is. A zsurlót – dörzsölőeszközként – már az ókorban is tisztításra használták. Azóta sok évszázadon keresztül alkalmazták edények súrolására, ónedények fényesítésére. Erre utal néhány magyar társneve is; vö. *cinmosófű*, *kanamosófű*, *tálmosófű* stb., valamint német *Zinnkraut*, *Kannenkraut*, *Scheuerkraut* elnevezése. A fonás műveleti eszközeire, közvetve a fonásra mutat a növény *bábaguzsaly* és *orsósarok* társneve.

gólyafű J: *Dipsacus* (MNöv. 122). R. 1879: *gólyafű* 'Caltha palustris' (Nyr. 8: 415). N. Ethn. 3: 57: Csorna; Sopron m. | Gyógyn. 16: Csíkszereda. Ma a mácsonya és a gólyaorr etnobotanikai elnevezése. A lat. *dipsacus* már Pliniusnál (27: 31: *dipsacos*) szerepel, és a gör. *dipsakos* 'Dipsacus sylvestris' (Dioscorides) növénynévből származik, mely a gör. *dipsa* 'szomjúság' szóval van összefüggésben; vö. a gör. *dipsakos* 'cukorbetegség' jelentésű szóval, melyet azért neveztek el így, mert a beteget csillapíthatatlan szomjúság kínozza. A növénynév magyarzata az, hogy az ellentétes állású levelek széleinek összenövésében kis medence keletkezik, melyben az esővíz összegyűlik. Hasonneve a *gólyahúgyfű* (R. 1807: *gólyahúgy mátsonya* 'Dipsacus silvestris' [MFüvK. 122], 1833: *gólyahúgy fű* 'Asphodelus' [Kassai 2]). A népnyelvben is használatos, a keleti nyelvjárásokból adatolt: ÚMTsz. 2: 653: Doboz, N.zerénd, Gacsáj, Szabolcs-Szatmár m., Csenger | SzamSz. 1: 330 | Borbás: Tanáregy.Közl. 16: 121: Békés m., Vésztő és Makó | KertLap. 17: 243: Nagykőrös | MNyj. 18: 170: Szamosszeg. A levélösszenövésben meggyűlő folyadékot a Szamosháton szeplő ellen hatásos szernek tartják. A névadás szemléleti alapja legvilágosabban Aachs (=Ács) Mihály 1706-ból való széljegyzeteiből (MNy. 2: 322) derül ki, aki a növényt *gólyahúgytartófünek* nevezte. Jávoroka szerint *gólyahúgyfű* az *Asphodelus albus* is, és idézi a *Dipsacus laciniatus*-nak népies *gólyafű*, *mindenkor szomjúhozó tövises lapú* nevét. Ez utóbbi már Csapónál (1775) is előfordul *Venus Asszony-ferdője* névvel együtt, vö. lat. *Carduus Veneris*, s a ném. *Frauenbad*, valamint az angol R. 1636: *Venus bason* 'Dipsacus' (John Gerarde: The herball or generall Historie of Plantes. London. Chap 176) nevet. Ez utóbbi magyarzata: „is called in Latine Dipsacus, and Laver Lavacrum, of the forme of the leaves made up in fashion of a bason, wich is never without water”.

A *gólyakút* szintén a *Dipsacus laciniatus* régebbi szaknyelvi neve (MNöv. 78), mely a népnyelvben is használatos. R. 1925: MF.; N. Kótyuk 82: Kárpátalja, Rát. Tulajdonképpen találóbb a *héjakútnál* a *gólyakút*, mert a levelek alkotta kis tekőben lévő vízben gyakran igen sok rovar, hernyó, apró csiga is van, amit – a megfigyelések szerint – a gólya cserkészés közben gondosan ki is szedeget.

A népképzelet különböző madarakkal hozza kapcsolatba a növényt, melyek számára víztartóul szolgálhat. Lásd még a *héjakút* szócikkét.

gólyahagyma J: *Allium scorodoprasum* (ÚMTsz. 2: 653). A kígyóhagyma társneve Deregnyon: *gójahagyma*. Bizonyára tavasszal, a gólyák érkezésekor gyűjtött hagymás növény.

gólyahír J: *Caltha palustris* (PE. 167). R. 1807 előtt: *gólyahír* 'Caltha' (Jelentés. Julow 402), 1807: MFüvK. 328, 1824: Magyarázat I: 24. N. Nyárády 39: Marosv.h. | MNöv. 68: Vas m. | Kótyuk 79: Kárpátalja, Rát | NyÍrK. 1: 151: Zilah, Érkörös. A *gólyahír* név Diószegiék alkotása, először 1807 előtt, „A' Debretzeni Reformatum Collegium Seniorának” írt Jelentésben bukkan föl. Felvették azután a Magyar Fűvészkönyv c. munkájukba is. Jó nyelvérzékkel alkották. Ez a növénynév egyike az – egyébként nem kisszámú – megmaradt szóalkotásuknak, melyek máig ismertek a szakirodalomban és a köznyelvben is. A névadás magyarázata az, hogy a növény tavasszal a legkorábban nyílik a víz partján, rendszerint a gólyamadár megérkezését hirdeti. A Vas megyei adat híven tükrözi a névadási szemlélet hátterét: *gólahiradú*.

gólyaköröm J: (Vas) *Geranium phaeum* (MNöv. 62). R. 1583: *golya koröm* (Atrebatis 5), 1584: NomPann. 119. N. ÚMTsz. 2: 653: Jászberény, Jászfényszaru. Vö. *daruláb*, *galambláb* (MNöv 62), fr. *ped de pigeon* (NclB. 398) társneveivel, melyek szintén a fodros gólyaorrt jelölik.

gólyaláb J: *Anemone nemorosa* (Gyógysz. 373). N. uo.: Gyergyó | ÚMTsz. 2: 653: Sólyom, Kárásztelek | NyÍrK. 34: 37: Erdély. A névadás szemléleti alapja ennél az elnevezésnél a jelölt növények hosszú szára.

gólyamosó J: *Primula elatior* (Kótyuk 84). A kora tavasszal nyíló sudár kankalin Kárpátalján, Ráton (Csap és Ungvár vonalától délre) följegyzett népnyelvi elnevezése: *gójamosó*.

gólyaorr J: *Geranium* (P. 98). R. 1775: *golya orú-fü* (Csapó 306), 1783: NclB. 398, 1796: N. Kitaibel 165), 1798: Veszelszki 136, 1807: MFüvK. 390, 393. N. OrmSz. 187 | SzamSz. 1: 330 | Nyárády 68: Marosv.h. | Nép és Nyelv 1943:139: Csorvás | ÚMTsz. 2: 653: Szentgál | Gyógyn. 16: Csíkszereda | NéprÉrt. 33: 249: Cserszegtomaj.

gólyacsőr J: *Geranium* (MNöv. 68). R. 1894: 'ua.' (Pallas 8: 95). A felsőál-lású magházon csúcsosodó (a bibeszálak összenövéséből keletkezett) tok alapján kapta a növény a hosszúcsőrű madarak csőréről a *gém-*, *gólya-*, *daruorr* nevet. (*Geranos* 'daru'; *pelargos* 'gólya; *erodos* 'gém' jelentésű.) Ez a jellegzetes „gólyaorr” termés egymagvú, és hosszú, görbe csőrű résztermésekre esik szét éréskor. A *Geranium* növénynév a lat. *geranion* (növénynévként Pliniusnál [26: 108]) 'darucsőr' jelentésű szóból képzett, mely a gör. *geránion* [< *géranos* 'daru'] (szintén 'darucsőr' [Dioscorides]) elnevezésből származik. A régi görög növénynév folytatói a fr. *Géraniales*, ol. *geraniale*, a. *Geranium*, sp. *geraniales*, or. *geraniecvetnűje* 'gólyaorrfélék rendje' (AFE. 629).

A *gólyaorr* a német *Storchschnabel* 'Geranium' (Graumann 62), R. 1588: *Storckenschnabel* 'ua.' (Kr. 153), a *bakbúzú gólyaorr* (1909) a ném. *Bockstorchschnabel* 'ua.' (uo.11), a *szagos gólyaorr* (Benkő József tükörfordítása) a ném. *stinkender Storchschnabel*, a *régi gólyaorr* (szintén tőle) a ném. *Wiesen-stor-*

chenschnabel megfelelője azzal a különbséggel, hogy az utótag, a *Schnabel* nem 'orr', hanem 'csőr' jelentésű. Románul is *ciocul cocostîrcului* (RM. 417) a *Geranium*. Felsőbb taxonokat is jelöl a gólyaorr; vö. *gólyaorrfélék* 'Geraniaceae', *gólyaorrtermésűek* 'Geraniales' (P. 98).

gólyarontófű J: *Ranunculus* (Nsz. 127). A békafű egyik régi társneve.

gólyatövis J: gyomnövényfajta (ÚMTsz. 2: 653). Hosszúpályiból való tájszó.

gólyavirág J: *Caltha palustris* (MF. 351). R. 1807: *gólyavirág* 'Caltha' (MFüvK. 328). N. ÚMTsz. 2: 654: Farkasfa, Éradony, Érkörös, Szl.pér, Zilah, Zsibó, Érmellék, Szerep | OrmSz. 187 | SzamSz. 1: 330 | Szabó–Péntek 61: Gálospetri, Detrehemtelep | Ért.Nyelv- és Széptud.Oszt. 26/8: 14: Baranya m. Kemese | NyÍrk. 34: 43: Erdély | Nyr. 86: 439): Kopács, uo. 442: Kórógy | MNyj. 18: 170: Szamosszeg „Tavassza” mentünk szedni”. Ez utóbbi mondat világosít föl a névadás indítékáról. A Gunda Béla gyűjtötte, Baranyából származó adat szerint a növény levelei között felgyülemelő vizet *gójazsír*nak nevezik, és haját mosnak vele. A német R. 1783: *Storkblume* 'Anemona nemorosa' (NclB. 381) tükörszó a szellőrózsa neve.

harkályfű J: szarkafű (Ethn. 48: 159). *Consolida regalis*. Zár- és bilincsnitató fű a néphit szerint. A névadás motivációja az lehetett, hogy „e madarak hozzák, ha fészüket bekötözik” (uo.).

hattyúfű J: *Agrimonia eupatoria* (MNöv. 149). R. 1911: ua. (Nsz. 139). A közönséges párlófű egyik tájnyelvi elnevezése. Gyógyhatására utalnak *keheborosán*, *patikapárlófű*, *Szent Pál füve* (MNöv. 149) társnevei.

hattyúnyak-orchidea J: *Cycnochea* (Priszter 79). Szaknyelvi szó, a latin elnevezés mintájára keletkezett ném. *Schwanenhalsorchidee* (PbF. 143) tükörfordítása. A lat. *cycnoches* a gör. *kyknos* 'hattyú' és az *aychen* 'nyak' szavakból képzett, és a karcsú, hajlott virágoszlopra utal.

heringszagú libatop J: *Chenopodium hircinum* (P. 161). A libatop jelzői előtagja a növény szagára utal, mely nem is egyszerű halszag lehet, mert akkor inkább a hazai vízeinkből ismert hal nevével alkották volna az elnevezést. Inkább a nálunk üvegben vagy konzervben hagymával, fűszerekkel ecetesen vagy olajban eltett, konzervált tengeri hering szagához hasonlítják a növényt.

héja J: (Vas m.) *Apera spica-venti* (MNöv. 78). N. uo. 177: *hiéla* 'ua.'. A széltippán egyik tájnyelvi elnevezése a *héja* madárnévvel. A névadás indítéka ismeretlen.

héjafű J: *Hieracium* (MNöv. 81). R. 1911: *hélyafű*, *hölyefű* 'Bromus mollis' (Nsz. 141). N. ÚMTsz. 2: 910: Lengyeltóti, Kunszentmiklós, Fülöpszállás, Szernyemocsár | MNy. 23: 68: Kunsztm. | Herman:Pászt. 678: Kecskemét, Bugacmonostor | Balassa 135: Hegyköz, Borsod m. Az orosz nyelvben megfelelője a *jaszterebinka* 'Hieracium' (MO. 293), a németben a *Habichtskraut* egész sor növényt jelöl: 'Barbarea vulg., Crepis, Hieracium, Hypochoeris rad., Sisymbrium sophia, Leontodon aut., Taraxacum off.' (M. 185). Mindkettő a latin névre vezethető vissza. A tudományos *Hieracium* [< gör. *hierax* = héja] *pilosella* név szerint 'hajas héja' a növény neve. A széles nyelvjárási elterjedtségű *héjafű* növénynévnek egyes vidékeken *hölye*, *hölyefű* alakváltozatai használatosak. Ezek a nyelvünkben már egészen régtől adatolható (1567: *hólye* 'vadzab' [OkI Sz.], 1584: *héla*

'Avena sterilis' [Nyr. 8: 317], 1784: *hőle* 'üres kalász' [SzD. 35]) *héla* nyelvjárási szavakkal függenek össze, és a madárnévhez nincs közük.

héjaköröm J: *Astragalus* (MNöv. 46). R. 1807: *héjja-köröm* 'ua.' (MFüvK. 421). A csüdfű (ez szintén alakfestő elnevezés) tájnyelvi neve. A csüdfüvek különös, sarlószerűen meggörbült hüvelytermése madárkaromhoz hasonlatos, innen a régi *héjaköröm* elnevezés. Hasonló a név a németben is: *Habichtsfuß* (azaz 'héjaláb') 'Geranium columbinum' (M. 185).

héjakút, héjakútmácsonya J: *Dipsacus laciniatus* (MNöv. 78). R. 1590: *heakut* 'Dipsacus, carduusfullonum' (SzikszF. 14), 1604: MA., 1762: PP. 843, 1792: SzD. 26, 1807: MFüvK. 122, 373. Máiig használatos a népnyelvben; N. ÚMTsz. 2: 911: H.nánás | OrmSz. 227 | KertLap. 17: 243: Nagykörös | Herman: Pászt. 678: Borsod m. Az eredeti *héjakútból* Diószegiék alkottak összetett növénynevet. A „Régi és Népközt forgó magyar nevezetek” között felsorolt *héjja-kút* helyett javasolták a „Megállított Nevek” sorába a *héjjakút mátsonya* (MFüvK. 373) kifejezést. A *mácsonya* (R. 1784: „*mátsonya*: gaz fünek neme” [SzD. 56], 1798: *mátsona* [Veszelszki 415]; N. ÚMTsz.: *macsanya, mácsójány, MTsz.: mácsana* 'tüskés gyomnövények') utótag szlovén eredetű növénynevünk; vö. szln. *máčina* 'festő zsoltina' (TESz. 2: 808). Etimológiailag összetartozik *macska* szavunk szláv eredetijével; az összefüggés magyarázata a növény tüskés, karmoló volta. A magyarból átkerült a növénynév a szlovákba; vö. szlk. R. *máčoňa* 'szamárbogáncs' (uo.).

A *héjakút* elnevezés motivációja az, hogy a növény átellenes két levelének összenövéséből víztartó keletkezik. Mint az OrmSz. adatából kiderül, a „*héjjakút* (gójavíz) a babakóró v. burjánkóró levelei által fölfogott esővíz”. Felvetődik a kérdés, hogy a növény valóban a héja kútja-e, vagyis a néphit tényleg valóságos természetmegfigyelésen alapul-e. Kresznerics (1798) névmagyarázata már annak idején helyes volt: „meg lehet, hogy valaki meg látta, hogy a' héja is ezen víztartóból ivott, és innen eredhetett a neve. Víz-tartóji vannak: a' két egymás ellenében álló levelei a' szárához oly szorosan öszve nyólnak, hogy azokban a' harmat, és essővíz meg áll”. Erre utal egy további társneve is, a *szomjú tövis* (MFüvK. 122). A növény tudományos *dipsacus* neve a gör. *dipsa* 'szomjúság', *dipsaein* 'szomjasnak lenni' szóból ered. Ennek alapján alkotta Diószegi a *mindenkor szomjuhozó tövises lapu* elnevezést. Rendkívül érdekes a párhuzam egy rokon nyelvi népnél, mely a névadási szemléletet jól tükrözi. A cseremiszi monda (in Wichmann: *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen* 159) valószínűsíti, hogy a néphit megfigyelésen alapul: „egyszer régen az ölyv kutat ásott magának, s azután megfürdött benne. Távozása után a varjú is odajött, meghentergett a kútban és sáros lett. Azután mindketten felrepültek az égbe istenhez, s mindegyikük azt állította, hogy ő ásta a kutat. Isten az ölyvnek nem hitt, mert tiszta volt, a varjúnak elhitte, mert sáros volt. Haragjában isten az ölyvnek azt parancsolta, hogy csak a levelekről igyék harmatot, a varjú azonban ihat forrásból is, folyóból is. Azóta tarka a varjú, az ölyv pedig szárazság idején visongva röpököd és várja, míg harmat lesz” (Beke Ö. fordítása).

A mácsonyának szemben lévő alsóbb leveleiben összegyűlő nedvességet Zilahban *kukukkvíznek* hívják, a régi néphit szerint – mint azt már Veszelszki

1798-ban megírta – „az Aszszonyok, a' leányok a' vizének, melly a' levelek közt meg-áll, tudják ők annak hasznát venni: mert a' szeplőt, sömört, földtokat az ábrázatjokról el-veszt, ha gyakran mossák vele, a' szemről a' hályogot és a' homályt el-üzi” (129). A franciában 'madárkút' jelentésű neve van: *fontaine des oiseaux* (FMF. 459). Lásd még a *gólyafű* szócikket.

hollófű R. XVIII. sz.: *vér hollofü* 'Czinadonia; Chelidonium' (Ért. 78). A fecskéfű társneve volt, a népnyelvben ma is használatos. Különös varázserővel bíró fű, csodás eredetű növényt jelöl. A hollófű „holdújuláskor elásott hollófejből nő ki: zár és bilincsnyitó” (Ethn. 48: 159).

hollóláb J: *Ranunculus repens* (MF. 375). R. 1578: *hollo láb, holló lábú fű* 'Ranunculus, Pes corvinus' (Herbarium 177), 1775: Csapó 115, 1783: NclB. 331. N. KertLap. 17: 244: Nagykőrös.

Az eredeti görög név (*χορωνοποιος*) megfelelői megtalálhatók más nyelvekben is, vö. lat. *pes corvinus*, ném. *Krähenfuss* (Nyr. 22: 151), illetve *Rabenfuß* (M. 439), fr. *pied de corneille* (NclB. 331). A magyar nevet Melius a németből való tükörfordítással vezette be a szaknyelvbe.

hollórépa J: *Scorzonea*. Borbás Vince javasolta a nevet a *feketegyökér* helyett, mert az a német *Schwarzwurzel* fordítása. Ellene volt a német mintára alkotott neveinknek, mert szerinte „a németet tartják utánczandó bálványoknak és boldogítóknak”. Szerinte valami állandó, feketét jelentő főnevet kell választani. Ráadásul ennek a növénynek nem is a gyökere, hanem a répája érdekes.

iglice J: *Ononis spinosa* (MNöv. 83). R. 1500 k.: *yrlicze* 'Rannus' (CasGl. 75), XVI. sz.: *iglycze töwys* (Ars Medica), 1578: *iglice tövisk* 'Genista' (Herbarium 44). Alig van a későbbi századokban olyan füvészeti könyv, szótár, lexikon, melyben ne szerepelne. A népnyelvben is használatos; MNöv. 83: Baranya, Somogy | Nép és Nyelv 1943: 159: Hantháza, Madarásztó, Horgos | Kovács 35: Szigetköz | Ethn. 3: 57: Sorok mellett, Vas m. | MNy. 23: 68: Kunszentmárton | Nyr. 86: 441: Baranya m., Várdaróc, továbbá lásd a *gerlicetövis* szócikkben föl-sorolt tájnyelvi adatokat. A *gilice*, *gerlice* és *igrice* változatok a hasonló *gilice*, *gerlice* madárnévvel való keveredés eredményei. Szláv jövevényszó; vö. szláv *iglica*; kaj-h. *iglica*, szln. *iglica* 'Ononis, Geranium', cs. *jehlice*, szlk. *ihlica*, le. *iglica* 'ua.' (SzJsz. 221), melyek az *igla* 'tű' származékai. Értelemszerűen egy szúrós, tüskés növényt jelölnek valamennyi nyelvben. Egyéb jelentéseiket lásd a *gilicetövis* szócikkében. A tudományos névben szereplő lat. *spinosa* jelentése is 'tövises'. A *tövises iglice* – mely ágas és tövises szára alapján kapta elnevezésében az előtagot – mai szakirodalmi idegen nyelvi megfelelőire vö. cs. *jehlice truitá*, szlk. *ihlica trnistá* 'Ononis spinosa', a nehézszagú iglice pedig cs. *jehlice korlí*, szlk. *ihlica rol'ná* 'O. arvense' (Weeds 1173).

iglicébúza J: *Triticum aestivum* (Molnár 15). R. 1798: *igitze-búza* 'a tavaszi búza rokonsága, a mellyet 4 hólnap alatt malomba lehet adni' (Veszelszki 432). A latin neve 'nyári búza' jelentésű. Az *iglice* magyarázatát lásd a fenti szócikkben.

jégmadárvirág J: *Felicia bergeriana* (P. 128). A tudományos név előtagja a német regensburgi botanikus Felix (megh. 1846) nevét őrzi.

A kakukkmadárról elnevezett virágos növények többsége tavasszal a kakukk megérkezésekor nyílik. A termést hozók pedig akkortájt érlelik be termésüket.

A madárnév igen sok növénynevünkben szerepel, melyek nem mindegyike eredeti, hiszen egyik-másik elnevezésünk idegen nyelvekben is használatos; gyakran kétségkívül fordítási átvétellel van dolgunk. A németben az egyszerű madárnév, tehát minden összetétel nélkül a *Kukuck* pl. 26 különféle növényt jelöl (M. 313). Ehhez járul a madárnévvel alkotott összetett szavak százféle jelentése. A latin elnevezésekben szereplő *Thymus*, mely a görög *thymon* 'bátorság' szóból ered, arra utal, hogy régen kakukkfüves fürdőket készítettek, mely fokozza az erőt.

kakukkborsó J: *Lathyrus vernus* (MNöv. 187). R. 1780: *kakuk borsó* 'Orobis vernus' (Phytologicon 99). Tavaszi növény, mint Kassai írja, „a' tavaszi üdö miatt, a' midőnn a kakuk szó hallatik, neveztetik így ezen borsó”, tudniillik korán érő fajta. Erre utal hasonneve, a *tavaszi borsóka* (MNöv. 187) is. Virága a borsóéhoz hasonlít. Ugyanakkor magja a kakukk kedvelt csemegéje.

kakukkcipő Minden bizonnyal a német *Kukucksschuh* 'Cypripedium calc.' (M. 314) tükörfordítása. Megvan a románban is; vö. r. *ciobotica-cucului* 'Primula officinalis, veris', *cizma-cucului* 'Delphinium consolida' (DRM. 299).

kakukkdémutka J: *Thymus* (MNöv. 91). R. 1824: *kakuk démutka* (Magyarázat II: 10). Az összetett szó *démutka* (R. 1783: „Thymus vulgaris ... *Demutka*” [NclB. 389], 1793: *démutka* [Földi 52], 1807: ua. [MFüvK. 353]) utótagja a kakukkfű 'Thymian' elavult szaknyelvi elnevezése. Német eredetű – esetleg szlovák közvetítéssel – a magyarban; vö. ném. N. *demut* 'kakukkfű, csombord, borsfű' (TESz. 1: 613). Átkerült a cseh és a szlovák nyelvbe: cs. N. *démut* 'kakukkfű', szlk. N. *demutka, dymutka* 'ua.' (uo.). A szlk. *demutka* szóval kétségtelesenül összetartozik a magyar *démutka*, de hogy melyik az átadó nyelv, Kniezsa szerint (SzlJsz. 625) kérdéses. A magyarban a *-ka* képző egyáltalán nem ritka növénynevekben sem, pl. *hajnalka, kacinka, fodorka, bóbiska, boglárka, pajzska, csukóka, bodorka* stb., és ha a magyar szó közvetlenül a németből származik, a szlovák *demutka* való a magyarból. A *kakukkdémutka* összetett szóval jelölt növényt Sadler így írja le: „friss fűvéből olajat nyert, a' mellynek általható démutkaszaga van” (Magyarázat II: 10).

kakukkfonal J: *Cuscuta* (MNöv. 22). R. 1925: ua. (MF. 835). N. ÚMTsz. 3: 32: Nyi.gerencsér, Gyimes | Nyr. 33: 388: Nyitra vid. Hasonneve a *fonalfünyűg* (MNöv. 22) és a *fecskefonál, herefojtó, lucernakosz* (MF. 835). Az élősködő növény elnevezésének magyarázatát lásd a *fecskefonal* szócikkében.

kakukkfoslár J: *Cardamine pratensis* (MNöv. 92). R. 1807: *kakuk foszlár* 'Cardamine pratensis' (MFüvK. 374), 1824: Magyarázat VI :19. Nevezik egyszerűen *foslárnak* is. A nemzetségnév az úgynevezett *kakukknyálra* vonatkozik, azaz a *Lychnis flos-cuculi* növényen gyakran található nyálszerű hab- vagy tájékgomolyagokra, ami a rejtőző tajtékos kabóca műve.

Az összetett szó *foslár* utótagja Diószegiék szóalkotása; az új nemi nevek között szerepel náluk (MFüvK. 356). A „Régi és Népközt forgó nevezetek” sorában említett *kakuk pöktefü* helyett javasolták a *kakuk foszlár* elnevezést (uo. 374).

kakukkfű J: *Lychnis flos-cuculi* (EV. 110); *Thymus* (MNöv. 91). R. 1395 k.: *kakuc fiu* 'Sarpileum' (BesztSzej. 369), ua. 'Pollegium' (uo. 370), 1405 k.: SchlSzej 873, 1525 k.: Ortus, 1577: KolGl., 1578: Herbarium 117. Nem hiányzik a szó a későbbi korok füveskönyveiből, szótáraiból és a lexikonokból sem. A nép-

nyelvben szintén használatos, számos nyelvjárásunkból adatolt; Pallas 10: 25: Balaton | Nyárády 89: Marosv.h. | SzlavSz. 2: 12 | SzegSz. 1: 671 | ÚMTsz. 3: 32: Z.baksa, Vasszécseny, Sárád, Kürt, Zilah | Nyr. 12: 477: Szolnok-Doboka m. Domokos | Nyr. 4: 72: Nógrád m. | Nyr. 44: 89: Pilis, Kiskunság, Bácsmadaras, Lapusnyak/Hunyad m. | Nyr. 27: 95: Beregszász | TermTudKözl. 1901: 528: Keszthely | MNy. 45: 219: Martos | Nyr. 10: 323: Zemplén m., Szürnyeg | NéprÉrt. 35: 78: Göcsej. A különböző nyelvjárási nevekben a *kukucska* a *kakukocska* változata, a *kakukk kukukk* változatának *-cska* kicsinyítőképzős alakja, csak hogy az eredeti *kukucska* alakból hangátvetéssel *kukucska* lett. Ipolyitkén jegyezte föl Borbás Vince (Nyr. 4: 35) azt a népszokást, hogy a kakukk szavára azt mondják: „kukucska, hány esztendeig élek”? Ezután megszámozzák, hányat kakukkol a madár még ezután. A kakukkot is sok helyen *kukukknak* ejtik, így Abaúj megyében (Nyr. 33: 23), *kukukknak* a Balaton-felvidéken (NyF. 40: 61), Tatatóvárosban (Nyr. 39: 81), Zilahon (Nyr. 28: 235), *kukukmadárnak* Nyitra megyében (Nyr. 43: 530), *kukumadárnak* Baján (Nyr. 33: 530). A növény latin és magyar elnevezésében egyaránt szerepel a madárnév. A latin tudományos név utótagja a *flos-cuculi* [*<* lat. *flos* = virág; *cuculus*, genitív *cuculi* = a kakukknak a...] ’kakukkvirág’ jelentésű. A *kakukkfű* német tükörszava a *Kukuckskraut* ’Cardamine pratensis, Oxalis acetosella’ (M. 313). A növény fertőtlenítő és tartósító tulajdonságait már az egyiptomiak is jól ismerték: a balzsamozásban használták. A *Thymus* szó a görög *thymon*-ból származik, amely ’bátorságot’ jelent. A római katonák később kakukkfűves fürdőt vettek, hogy fokozzák erejüket és merészségüket. A középkorban is a bátorsággal hozták összefüggésbe; Európa hölgyei a kakukkfűvet hímezték kóborló lovagjaik kendőjébe. Később a járványok alatt fertőzésgátló szerként alkalmazták. A fű tudományos népszerűségét mutatja az is, hogy a korai anatómusok által fölfedezett mellkasi nyirokmirigy, a csecsemőmirigy (*thymus*) a kakukkfű virágjához hasonló alakja miatt kapta a nevét (a kakukkfű angol neve *thyme*). M. Lallemand francia vegyész a kakukkfűkámfort 1853-ban a kakukkfű (*thyme*) után *timolra* keresztelte. Ez a timol azután az első világháborúig népszerű fertőtlenítőszer volt.

A *kakukkfű* terminussal képzett növényneveink a **kakukkfűaranka** J: *Cuscuta epithimum* (Gyomnövények. Bp., 1987. 54) és a **kakukkfűfojtó** J: ua. (uo.). Dúsan elágazó, fonálszerű növény, amelynek gyökere sincs. Az ajakos- és ernyősvirágúakon, valamint a hüvelyeseken, galajféléken élősködik. Ezt *kakukkfűfojtó*, de *herefojtó* ’ssp. *trifolii*’ alfajának neve is mutatja. Mezőgazdasági kártétele jelentős a hereféléken és a lucernán. Továbbá a **kakukkfűlevelű fűz** J: *Salix serpyllifolia* (AFE. 1267) metaforikus terminus. Idegen nyelvi megfelelői az a. *Thyme-leaved Willow*, ném. *Thymianblättrige Weide* és or. *Iva timjánoliszt-naja* (uo.). Szintén a *kakukkfű* az előtag még: **kakukkfű-naprózsa** J: *Fumana thymifolia* (P. 184), **kakukkfű-vajvirág** J: *Orobanche alba* (P. 265) esetében.

kakukkgomba J: *Lepiota naucina* (MNöv. 186). A tarló-özlábgomba társneve. A német *Kukucksmorchel* ’*Morchella conica*’ szintén gombát jelöl a madárnévvel.

SZAKIRODALOM

(csak az előző részekben nem közölt források)

- Andrásfalvy = Andrásfalvy Bertalan: *Duna menti gyümölcsöskertek*. MTA Dunántúli Tud. Int. Évk. 1963: 53.
- Bugát = Bugát Pál: *Természettudományi szóhalmaz*. Buda, 1843.
- DLR. = *Dicționarul limbii romane*. Bukarest, 1913.
- Eue, Höhn = Eue–Höhn: *Blumen und Blüten*. Berlin, 1965.
- Ért. = Értekezések a nyelv- és széptudományi osztály köréből. (MTA) Pest, 1870 / 7: 65–76.
- Földi = Földi János: *Rövid kritika és rajzolat a' magyar fűvésztudományról*. Béts, 1793.
- FungPann. = C. Clusius: *Fungorum in Pannoniis observatorum brevis Historia* (a Rariorum Plantarum Historiához csatolva). 1601.
- Graumann = Graumann Sándor: *A magyar növénynevek szótára*. Langensalza, 1909.
- Julow = Julow Viktor: *Bepillantás a Magyar Fűvészkönyv műhelyébe*. Debrecen, 1965.
- Kitaibel = Priszter Szaniszló: *Magyar növénynevek Kitaibel Pál útinaplóiban*. In: *OrvTörtKözl.* 1984: 3/4.
- Kr. = *Neue Kreuterbuch* von Jacob Theodor Tabernaemontanus. Fankfurt a. M., 1588.
- Németh = Németh Márton: *Ampelográfiai album I–III*. Bp., 1967–1975.
- PP:PaxCorp. = Pápai Páriz Ferenc: *Pax Corporis*. Kolozsvár, 1690.
- Priszter = Priszter Szaniszló: *Növényneveink*. Bp., 1986.
- SzD. = Baróti Szabó Dávid: *Kisdéd szó-tár*. Kassa, 1792.
- Unk = Unk János: *A bab*. Bp., 1984.
- Váli = Váli Mihály: *Házi orvosi szótárotska*. Győr, 1792.
- Zelnik = Halászné Zelnik Katalin: *Moldvai csángó növénynevek* (CsopNyelvDolg. 36). Bp., 1987.

SUMMARY

Rácz, János

Compounds involving names of birds in the terminology of botanics

This paper discusses Hungarian botanical terms involving the noun *madár* ‘bird’ and individual names of birds, going from domestic to wild fowls. The author emphasises word historical and word geographical aspects (the first attested occurrence of the plant name in written documents and regional variation respectively, but without mentioning dialectal variants) as well as the psychological background of naming habits.

The anterior constituent *madár* often expresses smallness, lightness, deviant amount. For plants that yield fruit, *madár* or *madárkás* ‘birdy’ means ‘consisting of small pieces’ (grapes, berries). But it may also allude to the habitat of wild fowl, meaning ‘(growing in a) field, meadow, forest’ or else to the fact that the fruit of the given plant serves as food for birds.